

Această operă este pusă la dispoziție sub licența

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC-BY- 4.0)

Documente de arhivă

Restitutio Dumitru Caracostea. Documente de arhivă¹

Drd. Laura-Rodica Hîmpă
Universitatea Națională de Apărare „Carol I”
E-mail: l.himpa@gmail.com

Laura-Rodica Hîmpă este șef birou în cadrul Editurii Universității Naționale de Apărare „Carol I”. Preocupările sale în domeniul științific vizează cercetarea bazată pe documente de arhivă, fondurile documentare, informarea și documentarea specializată.

Rezumat

În ultimii ani s-a constatat o creștere a atenției în zona studiilor de cercetare referitoare la cultura românească cenzurată după anul 1948. Critic, lingvist și estetician, Dumitru Caracostea (10 martie 1879, Slatina–2 iunie 1964, București) a adus prin activitatea sa prilejul unor controverse științifice cu mare audiență în mediile specialiștilor astfel încât au rămas destule informații contradictorii referitoare la personalitatea sa. Studiul nostru este dedicat completării tabloului activității sale profesionale și elucidării unor prejudecăți care stăruie încă, sperând la o reconsiderare a acestui savant român. Cu merite evidente, dar nerecunoscute în timpul vieții, opera sa a fost supusă aprofundării din perspectiva studiului formelor de reprezentare ale limbajului artistic și popular românesc. Mai puțin cercetată a rămas preocuparea sa pentru studiul psihologiei războiului concretizată în zece ani de cursuri ținute la Școala Superioară de Război din București. Motivarea alegerii lui ca dascăl pentru ofițerii trecuți deja prin experiența Primului Război Mondial a fost solida pregătire în domeniul folclorului românesc, incluzând aici și complexitatea spiritualității populare ca bază a resorturilor sufletești ale combatanților. Personalitate complexă a perioadei ante, inter și postbelice, Dumitru Caracostea a lăsat posterității o amplă activitate științifică, atât în spațiul public cât, mai ales, în cel literar. Dintre funcțiile pe care le-a deținut, amintim pe cele mai importante: a fost membru corespondent al Academiei Române începând din anul 1936 și membru titular din 1938; ministru al Educației Naționale (1940); director general al

¹ Articolul face parte din teza de doctorat cu titlul „De la Fundația Culturală Regală «Principele Carol» la Uniunea Fundațiilor Regale”, coordonator Prof. univ. dr. Mihaela Constantinescu, Facultatea de Litere, Școala Doctorală a Universității din București.

Uniunii Fundațiilor Culturale Regale (1941–1944); președintele Secțiunii Literare a Academiei Române (1945–1948). Cariera sa științifică a luat sfârșit în anul 1948 când a fost exclus definitiv, alături de alți membri ai Academiei Române, în urma Decretului Prezidial de epurare a intelectualilor care nu mai corespundeau criteriilor noii Academii a Republicii Populare Române. Au urmat ani tulburi pentru viața lui Dumitru Caracostea, asemenea altor repudiați ai vremii de după 1948, culminând cu încarcerarea la închisoarea din Sighet unde a stat cinci ani (1950–1955), fără a fi judecat, fiind acuzat de crime de război. În anul 1990 a fost repus în drepturi *post-mortem* ca membru al Academiei Române. (1)

Cuvinte cheie: *Dumitru Caracostea, Fundațiile Culturale Regale, cercetare în psihologie, Școala Superioară de Război*

Activitatea științifică

Cu o temeinică pregătire științifică, amintim că a fost asistentul profesorului Wilhelm Meyer-Lübke din anul 1912 la Universitatea din Viena, (a predat limba română) și lector la Institutul pentru studiul limbii și literaturii române (condus de același Meyer-Lübke și înființat după negocieri diplomatice cu Titu Maiorescu), Dumitru Caracostea și-a susținut doctoratul în filologie romanică (26 iunie 1913) cu teza „*Wortgeschichtliches und Wortgeographisches aus dem Rumänischen*”. (2)

Rezultatele cercetărilor sale au fost deosebit de bine apreciate de către Sextil Pușcariu și remarcate ca o contribuție importantă în prefața *Atlasului lingvistic român*, constituind aportul de seamă a lui Dumitru Caracostea în domeniul lingvistic. (3)

Remarcăm încă din perioada studenției activitatea de autor de manuale (pentru clasele I–III) alături de I. A. Candrea și Ovid Densusianu. Atenția acestuia către pedagogie a fost reluată în 1929 când a editat o nouă serie de manuale (pentru clasele I–IV), împreună cu Gr. Forțu și D. R. Mazilu. (4)

Preocupările sale științifice s-au orientat în continuare spre istoria literaturii și a folcloricii, fiind inițiatorul cercetărilor morfologico-geografice în creația populară și premergătorul metodei structuraliste în studiile literare. Prin lucrările sale a consolidat studiul folclorului ca știință și a reușit să impună o metodă științifică în studierea teoretică și practică a actului artistic. Printre cele mai reprezentative opere ale sale, amintim: „*Arta cuvântului la Eminescu*” (1938), „*Expresivitatea limbii române*” (1942), „*Creativitatea eminesciană*” (1943), „*Critici literare*”, 2 vol. (1943–1944), iar *postum* au apărut: „*Poezia tradițională*” (1969), „*Problemele tipologiei folclorice*” (1971).

Caracterizat de G. Călinescu drept un critic sceptic chiar și cu propria persoană, din cauza neînțelegerii marilor personalități românești ale vremii sale, concluzionează folosind cuvintele lui Dumitru Caracostea: „De când m-am convins că n-am geniu, am refuzat să am talent”. (5)

O ediție critică a operei lui Dumitru Caracostea a fost realizată în anul 1986 de către profesorul Mircea Angheliescu, când a apărut primul volum intitulat „*Critică și istorie literară*” (vol. II a apărut în 1988). Structurată în patru secțiuni, colecția „*Opere alese*” mai cuprinde studiile referitoare la folclorică și stilistică, precum și cercetările sale asupra limbajului eminescian (vol. III: „*Arta cuvântului la Eminescu*”, 1992). (6)

Situată în zona de interferență a studiilor de literatură, estetică și lingvistică și făcând parte din categoria scriitorilor interziși mai bine de douăzeci de ani, activitatea lui a rămas mult timp nesituată pe linia modernă de cercetare europeană și mondială.

Comentarii asupra operei sale au apărut și după 1986 și se refereau strict la activitatea științifică rămânând nedescoperită până acum dimensiunea activității sale de personalitate publică cu responsabilități și putere decizională la nivel instituțional. (7) Tocmai acest aspect ne-a preocupat în prezenta cercetare și constituie, credem noi, factorul hotărâtor al destinului acestui om.

Implicarea în viața publică, dincolo de masa de scris și biblioteca universitară, a dus la situarea lui Dumitru Caracostea în mijlocul evenimentelor anilor '40 cu efecte negative extreme pentru intelectualitatea românească. Lucrurile se așează greu, istoria întoarce rar câte o filă a trecutului și foarte repede pe cea a prezentului, așa încât, în ceea ce-l privește pe Dumitru Caracostea putem afirma că acuzațiile care i s-au adus au stat necercetate între paginile dosarelor securității mai bine de șase decenii. (8)

Concret rămâne faptul că toată pleiada de intelectuali implicați în conducerea Fundațiilor Culturale Regale au avut dosare de urmărire operativă în arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare CNSAS). Astfel, nume ca: Al. Rosetti, Dimitrie Gusti, Ovidiu Papadima (închis între 1952–1955), Constantin Rădulescu-Motru (întemnițat la Sighet), Victor Rădulescu-Pogoneanu, Octavian Neamțu, Anton Golopenția (mort în închisoarea Jilava), Mircea Vulcăneanu (mort în închisoarea Aiud), Dumitru Caracostea (închis între 1950–1955 la Sighet), sunt prezenți în inventarele documentare ale Securității cu rafturi întregi de dosare.

Controversat atât ca publicist cât și ca director al Fundațiilor Culturale Regale și atacat în presă în mod virulent, Dumitru Caracostea și-a afișat deschis neconcordanțele de opinii cu Al. Rosetti, G. Călinescu, cu criticii Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu, Al. Ciorănescu etc. (9)

A preluat conducerea Fundațiilor Culturale Regale în anul 1941 de la Al. Rosetti și a aplicat o strategie culturală condamnată apoi, de îndepărtare din paginile Revistei Fundațiilor a criticilor consacrați până atunci, dar neconformi cu noile tendințe ale vremii. A plătit pentru acest aspect un preț prea mare, ca și pentru faptul că a acceptat, din naivitate, spuneau apropiații, funcția de ministru al Educației Publice într-un guvern militar-fascist. A intrat însă definitiv în atenția opiniei publice prin atitudinea virulentă și campania legată de oprirea difuzării „Istoriei literaturii române de la origini până în prezent” de G. Călinescu. A fost pensionat în anul 1944 și funcția de director general al Fundațiilor Culturale Regale a fost redată lui Alexandru Rosetti. Începând din 1945 a fost președintele Secțiunii Literare a Academiei Române (1945–1948).

Revenind însă la acuzațiile pentru care a plătit cu ani grei de temniță și cu trecerea sub tăcere a operei sale timp de decenii, am remarcat, în urma cercetărilor efectuate în dosarele de anchetă din arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare CNSAS) că dovezile au fost strânse pe parcursul mai multor ani, sub formă de note informative „discret efectuate” ale unor apropiați. (10)

Astfel, apar informații incriminatorii, unele reies din documentele originale, semnate de Dumitru Caracostea, altele voit deduse din planurile de strategie culturală ale Fundațiilor Regale pe care le înaintase spre aprobare lui Ion Antonescu.

Atitudinea progermană datorată în mare parte formației sale profesionale a făcut ca printre dovezile care l-au acuzat definitiv în fața anchetatorilor să fie și o scrisoare (11 aprilie 1941) trimisă în calitate de ministru al Educației Publice în care îi propunea lui Ion Antonescu obligativitatea studierii limbii germane în școlile de meserii, remarcând totodată rolul important al industriei germane în modernizare Europei.

„Socotim că este un interes național să facem din absolvenții școlilor noastre de meserii elemente tot atât de pregătite ca și cele din școlile germane. Lucrul este cu atât mai necesar cu cât aproape toată terminologia industrială modernă este de origine germană”. (11)

Emisă de Parchetul Curții București, Cabinetul Criminali de Război, la 1 iunie 1951, hotărârea de arestare prevedea „prinderea și înaintarea sub pază” a lui Dumitru Caracostea fiind acuzat de crime de război.

Acesta urma să fie tras la răspundere și pentru faptul că în timpul războiului a cerut ca documentele și cărțile „ridicate de autoritățile române de ocupație din Basarabia să fie adunate și aduse la Academie”. Toți acești reprezentanți ai școlii românești, precum și filosoful Ion Petrovici și fostul președinte al Academiei Române, Alexandru Lapedatu, erau considerați „academicieni în livrea verde” care trebuiau îndepărtați. (12)

Acceptarea funcției de ministru în vremurile tulburi ale anilor '40 în care România se afla în fața unei răscruci dramatice din istoria sa, după abdicarea regelui Carol al II-lea, pierderea unor teritorii importante și proclamarea țării “stat național-legionar” la 14 septembrie 1940 și intrarea în război (22 iunie 1941) nu putea duce decât la un final nefericit pentru cei implicați direct în viața politică. Au urmat presiunile germane de impunere a propriilor reguli care au produs numeroase tensiuni (acordul economic româno-german sau “pactul petrolului”).

Dintre mărturiile cutremurătoare prezente în paginile dosarelor, se remarcă o scrisoare a soției, Lucia Caracostea, în care aducea ca dovadă a nevinovăției soțului ei un articol respins de la publicare de cenzura lui Ion Antonescu. Acest articol constituise inițial o conferință pe care acesta o ținuse la Școala Superioară de Război (seria acestor comunicări începuse în 1919). Aceasta sublinia faptul că cenzura antonesciană a funcționat și în cazul soțului ei, fiindu-i interzisă publicarea în aprilie 1943 a articolului „Caracter și conducere” în Revista Fundațiilor Regale, argumentând astfel: „...(...) pentru ca să puteți vedea sentimentele ce au călăuzit viața soțului meu, care îi desemnează o gândire mult apropiată de democratismul zilei de astăzi, de dreptatea socială care trebuie să călăuzească desfășurarea vieții statului nostru”. (13)

Articolul tratează diferite probleme de război și în special factorul psihologic, rolul conducătorului și problema caracterului soldaților. Pasajul cenzurat a fost următorul: „Tragicul situației noastre în fața premergătoare războiului trecut, când făceam parte dintr-un sistem de alianțe care împingeau vârful spadei noastre spre Răsărit, pe când instinctul nostru național îndruma forța ofensivă spre frontierele noastre de Apus (...) vremurile noastre sunt caracterizate printr-o tendință de ridicare a maselor iar omul care a îmbrăcat uniforma are, oricare i-ar fi gradul, o soartă comună cu a camarazilor, conducerea războiului trebuie să ție seamă de aceste cerințe și să cimenteze unitatea sufletească a luptătorului (...)”. (14)

În urma studierii activității lui Dumitru Caracostea referitoare la acest subiect am remarcat modul de abordare științific și o perspectivă modernă, însoțită de metode noi și originale de lucru, bazate toate pe mărturiile directe ale participanților la război. Este

vorba de un domeniu de interes mai puțin cunoscut la acea vreme și căruia Dumitru Caracostea i-a intuit importanța covârșitoare: psihologia războiului. (14)

„Lipsa de pătrundere psihologică în mânuirea oamenilor poate fi tot atât de păgubitoare ca și lipsa de instrucție și pregătire tehnică” pentru că „armata are la bază un puternic spirit de organizare și de rânduială, ea este cea mai hotărâtă negațiune a spiritului nestatornic al gloatelor”. (16)

Prelegerile ținute în cadrul prestigioasei instituții au fost făcute cu scopul de a fi utile nu numai ostașilor ci și „oricărui om de cultură”.

Materialul de cercetare din care Dumitru Caracostea a cules „primele experiențe și apoi toate stările și fazele înfrângerii” a fost tema de sfârșit de an a promoției XXVI a Școlii Superioare de Război (1920): „Interpretarea psihologică a primelor trei luni de campanie”.

Dar această problemă se referea doar la un aspect al participării la luptă. Pentru a urmări și celălalt aspect al războiului (efectele victoriei) au fost adunate în anul 1921 mărturiile promoției XXVII (80 de ofițeri) prin tratarea subiectului de sfârșit de an, „Experiența refacerii și a acțiunii, culminând în luptele de la Mărășești”.

Analizând ambele rezultate a fost întregit tabloul psihologic unitar al combatanților. „Frica și împrejurările care-i sporesc puterea, aducând dezechilibrul moral, apoi înfrângerea instinctului de conservare, iată esențialul stărilor sufletești caracteristice ale omului în război”. (17)

Pe lângă toate acestea, din materialele culese s-a desprins în mod clar importanța credinței în Dumnezeu și împletirea acesteia cu propria voință a omului care se aruncă în luptă cu sintagma: „Facă-se voia Ta!”.

„Elementul prim al oștirii este omul și acesta nu este o simplă unealtă. Dincolo de fiecare pușcă, de fiecare mitralieră, de fiecare tun stă un suflet omenesc pe care se cuvine să-l cunoști pentru a-l putea mânui și conduce la victorie. Marii generali au fost maeștri în arta de a cunoaște sufletele. Și adesea victoria n-a fost numai o problemă de tehnică dar și una de pătrundere psihologică. E o necesitate națională să lucrăm așa încât în graiul popular să nu se mai zică: „l-a luat în armată, ci s-a dus în armată”! (18)

Revenind asupra prelegerilor sale ținute la Școala Superioară de Război, în aprilie și noiembrie 1943, Dumitru Caracostea a constatat că rezultatele cercetărilor sale contituiau atunci în cercetarea psihologică românească prima încercare de doctrină a omului aflat în război. (19)

Am acordat o atenție sporită acestei preocupări mai puțin cunoscută a lui Dumitru Caracostea pentru a completa aria sa de interes științific pluridisciplinar, alături de literatură, lingvistică, critică, folcloristică, putem adăuga acum și psihologia războiului.

Referințe bibliografice

- (1) OTIMAN, Păun Ion (coord.). *1948: Marea dramă a Academiei Române*. București: Editura Academiei Române, 2013, p. 88.
- (2) MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1861–1936), renumit filolog, lingvist și romanist.
- (3) Atlasul lingvistic român a fost publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, condus de Sextil Pușcariu, Partea I, vol. I, Cluj (1938), Partea a II-a, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig (1942).
- (4) CHIȘU, Lucian. *Prejudecata Caracostea*. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2002, p. 25–27.

- (5) CĂLINESCU, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Fundația Regală pentru Literatură și Artă: București, 1941, p. 711.
- (6) CHIȘU, Lucian. op. cit., p. 7. *Scrieri alese*, ediție îngrijită, prefață și note de Mircea Angheliescu, vol. I–III, București: Editura Minerva, 1986–1992.
- (7) POPESCU, Titu. *D. Caracostea—un critic modern*. Cluj: Editura Dacia, 1987; Ioana Bot, *D. Caracostea, teoretician și critic literar*, București, Editura Minerva, 1999; ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj: Casa Cărții de Știință, 2001; Lucian Chișu, *Activitatea lingvistică a lui Dumitru Caracostea*, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1998; Lucian Chișu, *Prejudecata Caracostea*, București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2002.
- (8) Anchetele asupra lui Dumitru Caracostea au fost încheiate în anul 1955 când fost eliberat din închisoarea Sighet. Dosarele de urmărire operativă de la CNSAS oferă informații inedite despre activitatea lui profesională.
- (9) Dovadă ne-o dau următoarele articole ale cunoscuților critici: Pompiliu Constantinescu: „Arta de a călca în străchini”, din *Vremea*, 19 octombrie 1941; Șerban Cioculescu: „O comunicare academică”, din *Curentul literar*, 4 octombrie 1941; iar alte critici în *Convorbiri literare*, august–octombrie (1941); „Ramuri”, (iulie–decembrie 1941) precum și în presa zilnică. Al. Ciorănescu, prin critica din *Universul Literar* (10 martie 1944), insistă pe mediocritatea articolelor lui Dumitru Caracostea: „Pentru cine vrea să se amuze, lectura articolului d-lui Caracostea, e ca de obicei, dintre cele mai reconfortante”.
- (10) CNSAS, Fond Operativ Dumitru Caracostea, dosar P 017225, vol. 1, 2.
- (11) *Ibidem*, vol. 2, f. 57: „Domnule general (Ion Antonescu), Cu privire la scrisoarea mea din 6 august 1940 către dl. Rust, ministrul educației naționale a Reichului, am onoarea a vă aduce la cunoștință că, înștiințându-l de reforma limbii germane, arătam între altele, hotărârea de a introduce limba germană în toate școlile de meserii (...)”.
- (12) *Academicieni în livrea verde*, în „Contemporanul”, 1947, 25 iulie. *Apud* Adina Berciu-Drăghicescu, *Facultatea de Litere a Universității din București: 150 de ani de învățământ filologic românesc: tradiție și valoare: 1886–2013*, vol. 1, București, Editura Universității din București, 2013, p. 148.
- (13) CNSAS, Fond Operativ Dumitru Caracostea, dosar P 017225, vol. 2, f. 7–8.
- (14) *Ibidem*, f. 14–18, Articolul, intitulat „Caracter și conducere”, reproduș integral în dosarul de anchetă, a fost cenzurat de către Secretariatul general al Ministerului Propagandei Naționale (nr. 4743/26 iulie 1943) și prezintă mai multe pasaje subliniate care trebuiau înlăturate dacă autorul susținea în mod expres să-l publice. Dumitru Caracostea a luat cunoștință de cenzurarea articolului și a comunicat că renunță la publicarea lui.
- (15) CARACOSTEA, Dumitru. *Aspectul psihologic al războiului*. București: Editura Cartea Românească, 1922, 14 p. Lucrarea a fost dedicată promoțiilor XXVI și XXVII ale Școlii Superioare de Război. Prelegerile academice au început în anul 1919 și au tratat subiecte legate de istoria literaturii naționale, de psihologia vieții populare românești, de folclor. Până atunci tema psihologiei de bază fusese expusă prin cursurile profesorului Găvănescu în anii 1911–1912. Schimbarea radicală a acestora s-a impus cu precădere după Primul Război Mondial când s-a constatat importanța laturii psihologice în organizarea armatei. Prima lucrare remarcată de Dumitru Caracostea ca fiind și prima încercare de a fi „deschis calea” a fost cea a doctorului Câmpeanu apărută în anul 1902 în ediție franceză, cu prefața semnată un renumit psiholog francez, Th. Ribot și tradusă apoi în mai multe limbi de circulație internațională.
- (16) *Ibidem*, p. 6.
- (17) *Ibidem*, p. 9. O altă lipsă subliniată de Dumitru Caracostea era credința în victorie: „Ca un soldat să lupte el trebuie să creadă că va fi victorios”.
- (18) *Ibidem*, p. 13.
- (19) CARACOSTEA, Dumitru. Caracter și cârmuire. În: *Revista Fundațiilor Regale*, București, 1944, nr. 1, pp. 3–30.